

Томская Сардана Владимировна,
учитель математики
МБОУ «1 Кюлетская СОШ им.П.А.Павлова»

*Ахсаан уруоқтарыгар
саҳалыы садаачалары туттуу*

Кириитэ

Сахалар, былыр - былыргыттан айыл5аны кытта алтыһан үөскээбит буоламмыт, айыл5алыын ыкса сибээстээхпит. Ол иһин саха киһитэ тулалыыр эйгэтин тыынын, ис дууһатын, отун - маһын, үүнээйитин кытта мэлдьи үтүө санаанан салайтаран кэпсэтэ - ипсэтэ, көрдөһө – ааттаһа сылдьар курдук итэ5эллээх, киһини айыл5а аһатан, бүөбөйдээн, иитэн олорор диэн саныыр. Тыл сүттэ5инэ – омок сүтэр. Тыл уонна өй биирдэр диибит. Киһи өйдүүрүн тылынан этэр. Онтон, баай уус-уран тыл үрдүк өйү көрдөрөр. Киһи киһини тылынан иитэр, үөрэтэр, сэмэлиир, хайгыыр, көмүскэнэр, харыстанар, сайдар. Сайдыылаах буоларга сир-майгы үрдүктүк сыаналанар, киһи ис культурата үрдүк буолуохтаах.

Хайа да омок тугу эмэ тобулан өйдүүрүгэр тус дьайыылаах, нымалаах. Олсиэринэн, саха киһитэ эмиэ тугу барытын бол5ойон чинчийэр, сылыктаан, тутан-хабан, быһа холоон барыллыыр, саба5алыыр уонна дьэ толкуйун тобулар. Мындыр саха киһитэ олоххо баар араас көстүүнү кэтээн көрөр, аа5ар-суоттуур ураты нымаларын көлүөнэттэн- көлүөнэ5э илдьэ кэлэн иһэр.

Оттон ити сатабыллары, үөрүйэхтэри о5о оскуола5а инэринэн тахсар. Үөрэтии көдүүстээх буоларыгар уруктарга араас ныманы, предметтэри алтыһыннаран үөрэтии билигини кэмнэ ордук то5оостоох буолла.

Ахсаан - сүрүн предмет

Математика предметэ оскуола5а үөрэтиллэр предметтэртэн биир саамай сүрүн предмет буолар. Математика – наука быһыытынан о5о өйүн, толкуйдуур дьобурун сайыннаран, саныыр санаатын сааһылыыр, интэриэһин көтө5өр. Улуу учуонай М.В.Ломоносов этиитинэн, математика «өйү бэрээдэктиир». Математика уруктарыгар о5о өйгө тутара, хара5ар, өйүгэр оңорон көрөр сатабыла эрэ сайдыбат. Ону таһынан кини киһи быһыытынан сайдыыта, тулуурдаах буолара, са5алаабыт дьыалатын тihэ5эр тиэрдэр, дьаныардаах, үлэһит киһи буолан иитиллэн тахсарыгар математика оруола олус улахан. Математика уроугар о5о ыараханы тулуйарга, ханнык ба5арар уустук балаһыанньаттан тахсарга, кыайтарбаты да кыайарга уерэнэр. Бэйэтин кыайыытыттан үөрэр, бэйэтин кыа5ар эрэллээх киһи буола улаатар.

Ахсаан уроуктарыгар саха мындыр таабырына

Өбүгэ сабаттан о5ону иити, уерэтии, сайыннарыы биир көрүнүнэн, ныматынан норуот тылынан уус-уран айымньыта буолар. Кини эгэлгэ илбистээх, имэңнээх тыла-өһө, уһуйар ис хоһооно, олох көстүүтүн эгэлгэтэ о5о ситэн-хотон тахсытыгар, толкуйа тобулларыгар сүңкэн суолталаах. Улуу учууталлар К.Д.Ушинский, К.С.Чиряев норуот тылынан уус уран айымньыта о5о өйүн сайыннарыыга, киһи үтүө майгытын иитиигэ сүңкэн оруоллаахтарын туһунан бэлиэтээбиттэрэ. Норуот тылынан уус-уран

айымнытын туттуу оёону булугас өйдөөх буоларга, төрөөбүт тылын дириңник билэргэ, таптыырга иитэр, үөрэтэр.

Таабырын-өй гимнастиката. Ол кини сүрүн анала.Таабырыннар киһи өйүн-санаатын,толкуйдаан таһаарар,быһаарар дьоһурун сайыннараллар, эрчийэллэр.Ахсаан ааттаах уонна араас математическай өйдөбүлгэ сыһыаннаах таабырыннар оёо чыыһыла туһунан билиитин кэңэтэллэр, толкуйдуурга үөрэтэр. Өйгө тутар дьоһурун сайыннараллар, саңарар тылын, ону сэргэ математическай тылын байыталлар.

Таабырын кылгас толкуйдатар(логическай) задача диэххэ сөп.Онно таабырыны уустаан-ураннаан, толкуйдаан биэрдэххэ,таайааччы туох баар мындырын киллэрэр.Математикаҕа сыһыаннаа хманнык араарыахха сөп:

1.**Чыыһыла бэрээдэгэр:**Икки ини бии кэккэлэһэ олороллор да,бэйэлэрин көрсүспэттэр үһү.(Харах)

Алта атахтаах, икки илиилээх баарүһү.(Аттаах киһи)

2.**Бириэмэ кээмэйэ:**Отут уйалаах,уон икки сымыыттаах,сэттэ лабаалаах,үс сүүс алта уон биэс туораахтаах АалЛуук масс баар үһү.(Ыйкүннэрэ, 1 сыл,нэдиэлэ күннэрэ,сыл хоннуктара)

3.**Уста кээмэин:** Бэйэтэ бөрсүөк, кутуруга арсыын (Инньэлээх сап).

Кутуругуттан туттаахха чиэппэр күүстээх киһи сулбу тардан ылбат үһү. (Мотуоктаах сап).

1. **Геометрическай фигураларга:** Төп-төгүрүк дыыгыныыр мээчикбаарүһү. (Тигээйи уйата).

Сайыннарыылаах садаачалар

Учуутал күннэтэ билиитин –көрүүтүн кэнэтэ сылдыара ирдэнэр. Ахсаан уроктарыгар ылбыт билиилэрин дириңэтэр, суоттуур сатабылларын сайыннарар сыалтан араас таһымнаах садаачалары туттуохха сөп. Саңардыллыбт ФГОС киириитигэр уорэнээччи ылбыт билиитин олоххо табыгастаахтык туттар сатабылын инэрэргэ араас ньымалар туттуллаллар. Олортон биирдэстэринэн оёо төрөөбүт тылынан олоххо сыһыаннаах, күннээҕи олохтон ылыллыбыт садаачалары суоттар буолаллар.

Ол курдук , 4-6 кылаастарга «Сайыннарыылаах математика» диэн пособиены билииннэриэхпин баһарабын.

Хомуурунньук «Бичик» кинигэ кыбатыгар бэчээттэнэн тахсыбыт. Автордар А.М.Семенова , Л.Г.Макарова уонна да атыттар.

Хас биирдии темаҕа садаачалары суоттуурга ыйынныктар киирбиттэрэ учууталга олус көмөлөөх.

Салаалара:

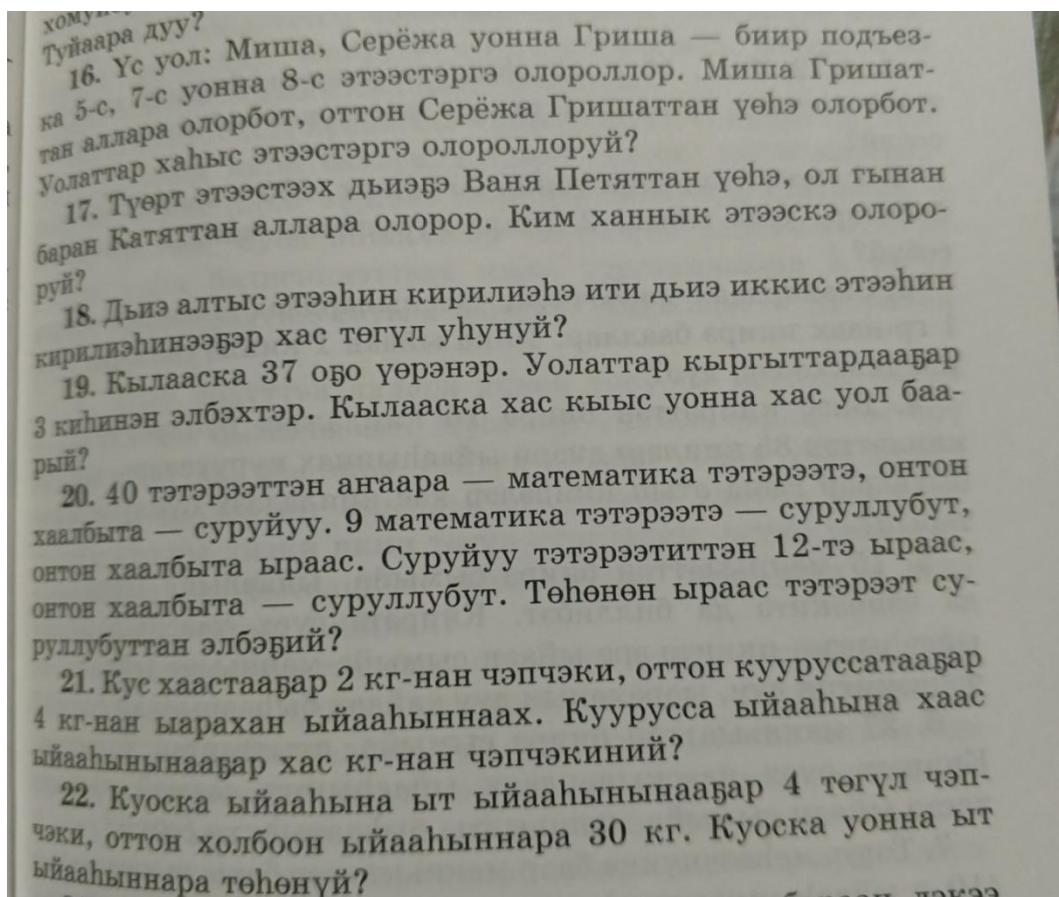
1. Ыйаан уонна тэннээн көрүүгэ садаачалар.
2. Комбинаторика садаачалара.Графтар.
3. Эйлер төгүрүк диаграммалара.
4. Логическай садаачалар
5. Убаһаһы куту
6. Атактар... Төбөлөр... Манньыаттар...

7. Кэннитгэн суоттанар садаачалар.
8. Дирихле бирийнсийбэ.
9. Түнгэтиллимитиэ бэлиэлэрин туһанарга садаачалар
10. Чуотунаһы туһаны
11. Оонньуулар, оонньуу стратегията
12. Инвариант
13. Доруоптарга садаачалар
14. Тэннэбили суоттааһын
15. Бырыһыанга садаачалар

Хас биирдии темаба сорудахтар үөрэнээччилэргэ таһымнарынан талан толороллоругар сорудахтырга олус табыгастаах.

Биирдиилээн темаба хайдах сорудахтар киирбиттэригэр кыратык тохтоон ылыахха.

1. Тэннээн коруугэ садаачалартан:

5§. УБАҒАҢЫ КУТУУ

Суоттуур ньыма холобурдара

Бу түһүмэххэ эн убаҕаһы кутууга аналлаах соруудахтары толоруон. Манньык садаачалары биллиилээх француз математига, механик уонна физик Симеон Дени Пуассон (1781–1840) эдэр сылдьан суоттаабыта кини математик буоларга быһаарынарыгар улахан оруолу ылбыта. Ол иһин убаҕаһы кутууга садаачалары ардыгар Пуассон садаачалара диэн ааттыыллар.

1-кы садаача. 3 л уонна 5 л икки иһитинэн кыраантан 4 л ууну кутуохха сөп дуо?

Суоттааһына. Бу садаача суотун хаамыытын табылыыс-саҕа толоробут:

3 л	0	3	2	2	3
5 л	5	2	0	5	4

1 хаамыыга 5 л иһити уунан толоробут. 2 хаамыыга 3 л-х иһиккэ 5 л-тэн кутабыт, оччовуна иккискэ 2 л уу хаалар. Салгыы садаача суотун хаамыыта өйдөнөр.

2-с садаача. 12 л иһит толору уулаах, 9 л уонна 5 л кураах иһиттэр көмөлөрүнэн 8 л ууну хайдах баһыахха сөбүй?

22

Түмүк

Норуоппут муңура биллибэт баай тылынан уус-уран айымньытын сөргүтэн, өбүгэлэрбит олохторугар –дьаһахтарыгар иңэриммит үтүө үгэстэрин, сизэрдэрин-туомнарын төнүннэрэн, саха оботун сахалыы кутун-сүрүн эргитэн иитиэххэ-үөрэтиэххэ сөп.

Ахсаан уруогар таабырыннары, өс хоһооннорун, чабырбахтары сахалыы садаачалары ситимин быспакка, сатабыллаахтык тутуннахха оҕо төрөөбүт тылын билиитэ кэңиир. Онтон оҕо төһөнөн тыла баай да, ханнык бабарар задача, суот ис хоһоонун табатык өйдүүр, табыгастаах ньыманы булан суоттуур буолар.

Туһанныллыбыт литература:

1. Сборник материалов «Математические знания и представления якутов в обучении математике младших школьников» Вилуйск, «Стиль», 2010 г.

2. Сборник материалов «Устное народное творчество якутов в обучении математике младших школьников» МКУ «Вилуйское улусное управление образованием», 2014 г.
3. «Ахсаан кистэлэнэ», Дьокуускай «Бичик», 2010 с.
4. А.М.Семенова, Л.Г.Макарова уонна да атыттар. Сайыннарыылаах математика. 4-6 кылаастар. Дьокуускай «Бичик», 2018 с.